

ШЕВЧЕНКО — ВИДАВЕЦЬ ВЛАСНИХ ТВОРІВ

Т. Г. Шевченко від самого початку своєї творчої діяльності чудово розумів, «як много важить слово». Минуло лише півроку після звільнення з кріпацтва, а Шевченко вже датує свою поезію «Думка» («Тяжко-важко в світі жити») — «Гатчина, 24 ноября 1838 року», ніби маючи на увазі своїх майбутніх дослідників-текстологів.

Гребінка бере собі Шевченка в помічники при упорядкуванні альманаху «Ластівка» (1841 р.), в якому надруковано й деякі ранні твори молодого поета. Але Шевченко не зловживає доброзичливим ставленням до нього Гребінки — він одразу замислюється над виданням власної збірки поезій.

Були й є різні думки про видання першого «Кобзаря» 1840 р. П. Мартос приписував роль ініціатора виключно собі. Вже доведено, що спогади ці невірогідні¹. Висловлюється думка, що ініціатором першого «Кобзаря» був Гребінка, який провів видання через цензуру². Не виключена можливість, що ініціатором міг бути й сам Шевченко. Через цензуру рукопис міг проводити більш досвідчений Гребінка, до того ж особисто знайомий з цензором П. Корсаковим. Ті факти, що до цензури здавав «Кобзар» Гребінка, а забирав І. Левченко, можуть бути пояснені тим, що друзі поета просто виручали його в таких ситуаціях, в яких він був ще недосвідченим. Фактом залишається те, що «Кобзар» вийшов з друку раніше, ніж давніше підготовлена «Ластівка».

Не можна не згадати художнє, поліграфічне оформлення збірки. Вдало дібрано шрифти для назви, прізвища автора, місця видання. Крім обкладинки й титулки, є шмуцтитул й перед ним малюнок друга поета В. Штернберга, в якому розкривалась назва збірки: сліпий кобзар із хлопчиком-поводатирем. Із художнім смаком розташовано самі твори: текст не скупчено, поеми мають свої титульні сторінки.

Хоча цензором книжки був знайомий Гребінки П. Корсаков, людина серед царських цензорів порівняно ліберальна, але й він з обов'язку й страху ради зробив у тексті чимало купюр. Цензор познімав усі патріотичні місця. Особливо ретельно викреслювались рядки, в яких був соціальний протест проти важкої долі «байстрят»:

Сирота-собака має свою долю... (I, 34)³

Має рацію сучасний дослідник, коли робить такий висновок: «З-під цензурного «чистака» Корсакова «Кобзар» вийшов знекровлений і покалічений»⁴.

Молодий поет-демократ не змирився з цензурною сваволею. Очевидно, незабаром або водночас вийшов з друку й безцензурний «Коб-

¹ Бородин В. С. Т. Г. Шевченко і царська цензура, дослідження та документи 1840—1862 років. К., «Наукова думка», 1969, с. 11—12.

² Там же, с. 13.

³ Тут і далі посилання на видання: Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у 6 т., т. I—IV. К., Вид-во АН УРСР, 1963—1964.—подаються у тексті (римська цифра — том, арабська — сторінка).

⁴ Бородин В. С. Цит. праця, с. 19.

зар», в якому відновлено цензурні купюри в поемі «Тарасова ніч» і більшість купюр у посланні «До Основ'яненка». У зв'язку з цим чимало сторінок збірки довелось переверстати й додати ще одну сторінку 115, якої не було в цензурному примірнику.

Видання безцензурного «Кобзаря» 1840 р. не могло бути здійснене без відома й участі самого автора, що свідчить про сміливість поета-революціонера. Адже цензурний статут входив до зведення законів Російської імперії, і порушення його суворо каралося. Нам невідомий тираж безцензурного «Кобзаря». Покищо знайдено лише один його примірник, розшуканий свого часу Ю. Меженком⁵. Цей безцензурний «Кобзар» перевидано фототипічним способом⁶.

Слід нагадати й підкреслити ще один момент: надзвичайну вимогливість молодого поета до своїх ранніх поетичних спроб. У нещодавньому розшуканому авторитетному рукописному списку І. Левченка (який забирав з цензури рукопис «Кобзаря» 1840 р.) виявлено один із ранніх віршів Шевченка «Нудно мені, тяжко — що маю робити»⁷. Цим же дослідником у тому ж списку І. Левченка виявлено 70 невідомих рядків з поеми «Катерина»⁸. У цих рядках нічого протицензурного немає, отже, це не автоцензура, а скорочення виключно з художніх міркувань, щоб надати поемі сюжетної стрункості й цілості.

Слідом за «Кобзарем» Шевченко видає окремим виданням поему «Гайдамаки» (1841 р.). Перший розділ поеми автор дав свого часу Гребінці в альманах «Ластівка». Гадаємо, що ініціатором і другої своєї книжки був сам Шевченко.

Перш за все вражає величезна працездатність молодого поета. Навчаючись в Академії мистецтв, де була дуже широка програма, виконуючи ряд мистецьких робіт поза програмою, Шевченко, видавши «Кобзар» і взявши участь у «Ластівці», пише найбільший за розміром у своїй поетичній творчості твір (2569 рядків!).

На цей раз усі видавничі й цензурні справи автор узяв на себе. Змінив друкарню: замість Е. Фішера — «печатано в типографії А. Сичова». Дещо змінено й формат: у «Кобзарі» — 19×11,5, у «Гайдамаках» — 18×12. З цензурних документів відомо, що рукопис здавав і забирав сам автор (є його розписки). Цензурував той же таки П. Корсаков. На цей раз він читав рукопис (166 стор.) значно довше, ніж «Кобзар», з 11 до 29 листопада 1841 р.

Посилаючи один із перших примірників тиражу Г. Тарнавському, Шевченко в листі 26 березня 1842 р. писав: «Я думаю, ви меня хорошенько побранили за «Гайдамаки». Было мне с ними горя, насилу выпустил цензурный комитет, возмутительно да и кончено, насилу коекак я их уверил, что я не бунтовщик. Теперь спешу разослать, чтобы не спохватились» (VI, 17).

На цей раз поет друкував книжку власним коштом. Він надрукував спеціальні передплатні білети, які поширював серед знайомих. Так, у листі до Г. Квітки-Основ'яненка 8 грудня 1841 р. він писав: «Посилаю вам білети на «Гайдамаки», роздайте, будьте ласкаві, як умієте, вони вже надруковані. Та... ей-богу, сором сказать, нема чим викупить з друкарні» (VI, 15).

⁵ Меженко Ю. Невідоме видання «Кобзаря» 1840 р.— «Літературна газета», 1961, 3 лютого.

⁶ Шевченко Т. Кобзар (фототипія безцензурного примірника видання 1840 року). К., Вид-во АН УРСР. Коментар В. Бородині.

⁷ Бородин В. С. До вивчення ранньої творчості Шевченка (неопублікований вірш «Нудно мені, тяжко — що маю робити»).— «Збірник праць дванадцяті наукової шевченківської конференції». К., «Наукова думка», 1964, с. 91—106.

⁸ Бородин В. С. Неопубліковані рядки поеми Шевченка «Катерина».— «Збірник праць одинадцяті наукової шевченківської конференції». К., Вид-во АН УРСР, 1963, с. 110—118.

На жаль, точної дати закінчення друкування книжки ми не знаємо, але оскільки на титулці стоїть 1841 р., це було десь у грудні. Тим часом дозвіл цензури на випуск книжки з друкарні підписано тільки 21 березня 1842 р. Очевидно, Корсаков відчув революційний характер поеми. Викреслення окремих рядків не врятувало справу. Після підписання дозволу на друк сталися деякі події, які спонукали цензора не поспішати з випуском книжки. Річ у тім, що Корсаков дозволив перший випуск видання О. Башуцького «Наши, списанные с натуры русскими», а в нім нарис «Водовоз», яким лишився невдоволений Микола I, бо в ньому досить прозоро сказано про соціальний гніт народу. Проте справа обмежилась тим, що шеф жандармів Бенкендорф викликав Башуцького й зауважив йому. Коли тривога вляглась, Корсаков підписав дозвіл на випуск «Гайдамаків».

У нас інколи неправильно розуміють слово «возмутительно» в листі Шевченка до Тарнавського, сприймають його у сучасному значенні, а в ті часи це слово було пов'язане зі словом «возмущение» — бунт, заколот. Можливо, що Корсаков у розмові з Шевченком і міг вжити цей термін, але кінець-кінцем дозволив вихід поеми в світ.

Цензурні купюри Шевченко відновлював в авторських примірниках поеми, подарованих Р. Чернявському, Г. Квітці-Основ'яненкові, в рукописній збірці з ілюстраціями М. Башилова й Я. де Бальмена, пізніше в робочому примірнику «Кобзаря» 1860 р. і рукою І. Лазаревського в примірнику «Чигиринського Кобзаря і Гайдамаків», над яким поет працював після заслання. На підставі цього ми можемо повністю відновити текст поеми 1841 року.

Таким чином, протягом перших трьох-чотирьох років своєї літературної діяльності Шевченко видав майже всі написані ним у той час поетичні твори двома окремими виданнями і цикл в альманасі «Ластівка».

Слід спинитися ще на одному питанні — правописі Шевченка. Як відомо, в той час не було усталеного, загальноприйнятого українського правопису. Кожен український письменник, видаючи свої твори, дотримувалася власної орфографії (І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін.). Тепер, коли видало фототипічним способом збірки автографів Шевченка («Три літа», «Мала книжка», «Більша книжка», «Журнал»), широкі маси читачів мають змогу побачити, як писав свої твори великий поет Шевченко українською мовою, дотримуючись власного фонетичного правопису, але при цьому використовував досвід своїх попередників, головним чином Є. Гребінки, який видав на той час уже кілька книжок. До того ж слід узяти до уваги, що вони разом упорядковували альманах «Ластівка». Слід нагадати й про те, що грамоти майбутній поет навчався по церковнослов'янських книжках. Читаючи твори українських письменників, зібрані в бібліотеці Гребінки, Шевченко виробив свою власну українську орфографію, якої з незначними змінами дотримувалася протягом усього життя⁹.

Наступним кроком у видавничих справах Шевченка була публікація в журналі «Маяк» в 1842 р. уривка з драми «Никита Гайдай», написаного російською мовою. Ми не знаємо, коли саме з'явилися перші його спроби мовою братнього народу. У недавню розшуканому шаржі Шевченкового друга художника Олександра Козлова є такий підпис: «1840 нояб. Шевченко важно декламирует из «Земной доли»¹⁰. Можливо, це невідомий вірш російською мовою, а, можливо, «Думка» («Тече вода в синє море»). У листі до Г. Квітки-Основ'яненка 8 грудня 1841 р. поет пише, що разом з листом він надсилає вірш російською мовою для харківського альманаха «Молодик». Один із цих віршів

⁹ Див. докладніше: Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови. К., «Наукова думка», 1964.

¹⁰ Жур Петро. Шевченківський Петербург. К., «Дніпро», 1972, с. 98.

він називає: «Це, бачте, пісня з моєї драми «Невеста», що я писав до вас, трагедія «Никита Гайдай» (VI, 15). Свого часу «Пісня караульного у тюрми» не була надрукована, розшукано її тільки в середині 30-х років і надруковано 1939 р. Згадана в листі до Квітки п'єса «Никита Гайдай» в цілому не збереглася. Ми знаємо лише третю її дію, в «Маяку».

Слід пояснити, чому Шевченко обрав саме цю трибуну для своїх російських творів. Адже «Маяк» був реакційним органом, популяризував офіційну триєдину формулу: «православ'є, самодержав'є і народність». Перш за все Шевченко потрапив на його сторінки тому, що одним із видавців журналу був його знайомий — цензор П. Корсаков — і поет сподівався, що його твори завдяки цьому легше пройдуть цензуру. Крім того, редакція «Маяка», намагаючись згуртувати навколо себе ширше коло літераторів, інколи заgravала з українськими письменниками. На сторінках журналу друкувались або позитивно оцінювались твори письменників передусім консервативного напрямку: О. Корсунова, М. Тихорського, М. Макаровського, С. Александрова. Разом із тим редакція намагалась залучити до свого табору й визначніших письменників і друкувала твори П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки. Це саме стосується й Шевченка. У журналі з'явилась позитивна в основному рецензія на «Кобзар», підписана ініціалами «П. К.», тобто цензора П. Корсакова.

Шевченко, слід визнати, не зорієнтувався відразу в ідейному напрямі «Маяка». Тому й надрукував тут уривок з драми «Никита Гайдай». Мало цього. Пізніше, вже з України, він надіслав до редакції ще й поему «Безталанний» (в окремому виданні «Тризна»). Надруковано її в журналі на початку 1844 р. Але тут сподівання Шевченка на Корсакова повністю не виправдались. Текст поеми надруковано з деякими редакційними (читай: цензурними) купюрами. Знято згадки про «народних палачей», звернення до батьківщини, слова «свободу мысли» тощо. Ще більше купюр в окремому виданні «Тризны».

На цьому співробітництво Шевченка в «Маяку» обривається — очевидно, поет зрозумів, що з цим органом йому не по дорозі.

Три твори: «Думка» («Тяжко-важко в світі жити»), «Н. Маркевичу» і балада «Утоплена» — надруковані в харківському альманасі «Молодик». Баладу «Утоплена» (називаючи її ім'ям героїні «Ганнуся») Шевченко послав з листом до Квітки 8 грудня 1841 р.

Альманах «Молодик» (усього вийшло чотири книжки) мав строкатий характер: поруч із творами Пушкіна, Лермонтова, майбутніх петрашевців, тут містилися твори письменників і консервативного напрямку. В. Г. Белінський, оцінюючи його в цілому позитивно, вказав разом із тим на слабкі його сторони.

Друге видання «Кобзаря» вийшло в Петербурзі 1844 р. під назвою «Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки». Шевченко в цей час був на Україні. Видання здійснював книготорговець і видавець І. Лисенков. Цим пояснюється дивна назва книги. Це було, властиво, перевидання першого «Кобзаря» 1840 р. Місто Чигирин у тексті першої збірки навіть не згадується. Є підстави припускати, що дивна назва належить не Шевченкові, а Лисенкову. Очевидно, тут відіграли роль меркантильні міркування — розрахунок на покупця книжки під новою назвою, отже й з іншим змістом. Видавцеві належить і підзаголовок: «Две поэмы на малороссийском языке». Шевченко не міг цього робити, бо у книжці було чотири поеми, одна балада, одне послання й кілька ліричних поезій. Пізніше, в кінці 50-х років, цей підзаголовок увів в оману царських цензорів, які вважали, що всі вірші, крім поеми «Гайдамаки», є «поемою» «Чигиринский Кобзарь»¹¹.

¹¹ Див.: Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. К., Держполітвидав, 1950, с. 207—210.

До речі, поема «Гайдамаки» в новому виданні не передруковувалась, до 800 примірників було приброшуровано частину тиража першого видання поеми. Не відповідало змістові й художнє оформлення видання. Робилось воно на замовлення Лисенкова, без відома Шевченка, в якого був великий художній смак. На обкладинці намальовано тропічний пейзаж з пальмами. На зворотній стороні обкладинки зображено руїни, єгипетську піраміду й пелікана, який сидить на гарматному стволі. Перша сторінка тексту («Думи мої...») відкривалася малюнком: біля столу з книжками й папірусами сидить літня зажурена людина невідомої національності, подібна на англійця часів середньовіччя... Надруковано «Чигиринський Кобзарь» у друкарні Х. Гінце. Цензурний дозвіл 27 лютого 1843 р. (П. Корсаков).

Сам Шевченко не вважав «Чигиринський Кобзарь» другим виданням і 1847 року в передмові до нового (нездійсненого) видання писав: «Випускаю оце в люди другого «Кобзаря» свого...» (VI, 312).

У 1844 р. Шевченко видав альбом «Живописная Украина Тараса Шевченко». Сюди увійшли шість офортів: «Судня в селі рада», «Дари в Чигирині 1649 року», «Старости», «Казка», «Видубецький монастир» і «У Києві». Перший і четвертий офорти мали підтексти українською мовою, другий і третій — українською й французькою мовами, решта без підтекстів. На звороті обкладинки, в яку вкладено офорти, надруковано проспект видання (VII, 36—37).

Знаменним є саме звернення Шевченка до гравірування, до виготовлення офортів, з яких друкувалися відбитки-естампи. В цьому виявилась тенденція до демократизації мистецтва, оскільки картини олійними фарбами або аквареллю були недоступні народу.

В офортах Шевченка виявилось його новаторство як художника. Історики офорта в Росії (П. Корнілов) відзначають, що його гравюри знаменували собою початок другого етапу в розвитку офорта в нашій країні, який характеризується дальшим посиленням реалістичних тенденцій.

Ми не маємо змоги тут говорити про самий зміст офортів¹². Сучасники високо оцінили видання, зокрема в рецензії Ромуальда Подберезького в польському петербурзькому часопису «Тигоднік Петербурзькі».

Шевченко вживав усіх можливих заходів, щоб поширити перший випуск, але через брак коштів змушений був припинити видання.

З виїздом навесні 1843 р. Шевченка на Україну починається новий етап в його поетичному розвитку. Поет прекрасно розумів, що друкувати нові революційні твори не можна, й він переписував їх до альбому, названого «Три літа». Альбом забрали під час арешту 1847 р., і він став одним із головних документів обвинувачення під час слідства. В архіві III відділу, а пізніше департаменту поліції альбом пролежав до революції 1905 р. Нині він перевиданий фототипічним способом.

Проте у Шевченка незадовго до арешту був намір підготувати друге видання «Кобзаря». Про це свідчить передмова, датована 8 березня 1847 р., написана в Седневі (тому часто її називають «седнівською»). Заголовку вона не має, але слово «передмова» вживає сам автор (VI, 312—315). Шевченко записав її в зошиті, де були вже «Осика», «Русалка» й «Лілея». Після арешту в квітні того ж року зошит разом з альбомом «Три літа» був відібраний жандармами.

Хоча на засланні Шевченкові заборонено писати й малювати, він порушував наказ Миколи I й записував свої вірші в малесенькі саморобні «захалявні» книжечки. Перед другим арештом 1850 р. поет, попереджений друзями, встиг передати рукописи, й вони до нього пізніше

¹² Див.: Владич Л. «Живописна Україна Тараса Шевченка. К. «Мистецтво», 1963.

повернулись. Свої поезії часів заслання Шевченко згодом назвав «невольницькою музою». Книжечки були оправлені другом поета М. Лазаревським в одну книжечку, що стала зватися «Малою» (на відміну від «Більшої») і нині фототипічно перевидана¹³.

Повертаючись із заслання, Шевченко став переробляти («перевіювати») свої поезії, написані в неволі, й переписувати теж у саморобну з синього лінійованого паперу для листів книжку, що на відміну від «Малої» стала зватися «Більшою». Вона так само в наш час фототипічно перевидана¹⁴.

За конфірмацією 1847 р. Шевченкові заборонено не тільки писати й малювати, але й друкувати. Проте окремі його твори в російських перекладах О. Плещеева й М. Гербеля стали з'являтися в періодиці ще з 1856 р. Незабаром з'явилися й поодинокі українські його твори. Так, П. Куліш у своєму виданні «Записки о Южной Руси» (т. 2, 1857) надрукував без прізвища автора Шевченкову поему зі збірки «Три літа» — «Наймичка». З передмови Куліша багато читачів догадалися, що автором поеми був Шевченко.

Повернувшись із заслання й ще не здобувши офіційного дозволу друкуватися, Шевченко зрідка почав виступати в пресі. Так, у газеті «Нижегородские Губернские Ведомости» 21 січня 1858 р. він умістив рецензію «Бенефис г-жи Пиуновой» (№ 5). Рецензія відразу була передрукована, можливо, не без впливу М. Щепкіна, в газеті «Московские Ведомости» (№ 18).

Прибувши до Петербурга, Шевченко незабаром почав клопотання про зняття заборони друкуватися, але успіху не мав. Певною перешкодою на цьому шляху була поява 1859 року в Лейпцігу у виданні Вольфганга Гаргарда книжки «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (так!). Підготував це видання російський політичний емігрант І. Головін. До книжки включені такі безцензурні твори Шевченка зі збірки «Три літа»: «Кавказ» (з приміткою упорядника про поета), «Холодний Яр», «Думка» («Як умру, то похороните»), «Розрита могила», «Думка» («За думою дума роєм вилітає»), «І мертвим, і живим...».

Крім того, твори Шевченка мали українську відбитку з цього видання, не зареєстровану досі в шевченківській бібліографії: «Поезії Тараса Шевченка» (так!), Липськ, 1859, стор. 7—34. Примірник цей зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР.

Передбачаючи великі неприємності, які могли виникнути для нього у зв'язку з лейпцігською публікацією, Шевченко вирішив попередити події і 18 жовтня 1858 р. сам з'явився до начальника III відділу В. Долгорукова й пояснив, що жодних рукописів для цього закордонного видання не передавав. Про це свідчить власноручний запис Долгоруковим пояснень Шевченка.

Оскільки поета в цій справі далі не викликали, він 23 грудня того ж року звернувся до Петербурзького цензурного комітету з проханням розглянути для нового видання книжки «Чигиринський Кобзарь і Гайдамаки» та «Гамалія» (були оправлені разом). Оправлену книжку передали до Головного управління цензури. Після розгляду її та одержання згоди III відділу міністр народної освіти дозволив Петербурзькому цензурному комітетові розглянути книжку для видання. Таким чином Шевченко добився скасування заборони друкуватися.

Перемігши на цьому етапі, поет подає цензорові С. Палаузову замість книжки рукопис «Поезія Т. Шевченка. Том перший». Крім творів з оправленої книжки, Шевченко переписав ще такі твори: «Утоплена», «Наймичка», «Невольник», «Давидові псалми», сім уривків під

¹³ Мала книжка. Автографи поезій 1847—1850 рр. К., Вид-во АН УРСР, 1963.

¹⁴ Шевченко Т. Більша книжка. Автографи поезій 1847—1860 рр. К., Вид-во АН УРСР, 1963.

заголовком: «Отрывки из неоконченных и утраченных штук» (з «Єретика», «І мертвим, і живим...», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч» та ін.).

Після тривалого й прискіпливого розгляду Головне управління цензури 25 липня 1859 р. відхилило рукопис і дозволило друкувати тільки оправлену книжку «Чигиринський Кобзарь і Гайдамаки» та «Гамалію» з вилученням уривка із поезії «Думи мої, думи мої».

«Кобзар» вийшов у світ 23 січня 1860 р. тиражем 6050 примірників з підзаголовком «Коштом Платона Семеренка». Поруч із титулкою був портрет, намальований художником М. Мікешіним. На окремому аркуші після титулки була посвята: «Марку Вовчку, на пам'ять 24-го стичня 1859 року» (день знайомства з письменницею в січні минулого року).

Платон Семеренко — власник цукроварні в м. Городище, знайомий Шевченка, позичив йому 1100 крб. з тим, щоб він повернув ці кошти примірниками книжки. Частину тиражу поет надіслав агентові Семеренка С. Пурлевському до Москви.

На прохання Шевченка у друкарні виготовлено друкарським способом вклейки на місці крапок цензурних купюр. Один із примірників такого безцензурного «Кобзаря» зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка. Для нього особисто на прохання Шевченка виготовлено у друкарні примірник, в якому до кожної сторінки доліплено чисті аркуші, на яких він власноручно відновив цензурні купюри. До речі, поет і далі працював над удосконаленням тексту вже видрукованих творів. Так, у примірнику поеми «Гайдамаки», доданому до «Чигиринського Кобзаря», який подавався до цензури, Шевченко вніс чимало змін, уже після того, як поема була надрукована в «Кобзарі» 1860 року.

Ясна річ, що «Кобзар» 1860 р. давав уявлення про невелику частку його поетичної творчості (в ньому було лише 17 творів!) І все ж таки цей останній прижиттєвий «Кобзар» став явищем епохальним. Слід нагадати, що це був період революційної ситуації в Росії. Шевченко повернувся з заслання до Петербурга в ореолі слави не тільки великого поета, але й борця за волю. Про це свідчить винятковий успіх, який мав поет під час літературних читань у пасажі, де виступало чимало видатних письменників. Шевченка стали перекладати не лише на російську, але й на польську й чеську мови. «Кобзар» став набувати світової слави.

Великій популярності поета сприяло також видання окремих його творів, як на ті часи «масовим» тиражем (3 тис. примірників) у серії «Сільська бібліотека» — так звані «метелики»: «Гамалія», «Катерина», «Наймичка», «Псалми Давидові», «Тарасова ніч», «Тополя» (всі 1860 р.). Наступного року видано «Гайдамаки» та «Іван Підкова».

Нові твори Шевченка, що не ввійшли до «Кобзаря», опубліковані в альманасі «Хата», що вийшов двома накладами в Петербурзі 1860 р.

До Шевченка дуже сприятливо поставився редактор петербурзького популярного журналу «Народное чтение». У першій книжці за 1860 р. в оригіналі надруковано поезії: «І багата я», «І широкою долину» та «Полюбилася я», у третій книжці — «Ой одна я, одна». У другій книжці журналу вміщено «Письмо к редактору «Народного чтения» — по суті автобіографію Шевченка. Текст листа виклав П. Куліш на основі автографа поета, що не має назви, але Шевченко авторизував текст листа, підписав його й вважав своїм. Лист цей набув у роки революційної ситуації великої популярності. Добролюбов майже повністю включив його текст в свою рецензію на «Кобзар», надруковану в журналі «Современник» (1860, № 3). Автобіографія передруковувалась в усіх виданнях «Кобзаря в перекладі руских поетов под ред. Н. Гербея» (1860, 1869, 1876, 1906).

Журнал «Народное чтение» опублікував матеріали в справі викупу з кріпацтва родичів Шевченка: «Письмо Тараса Григорьевича Шевчен-

ка к Валериану Эразмовичу Флиорковскому и ответ его на это письмо» (кн. V, 170—175). І це листування в роки революційної ситуації служило справі боротьби з кріпацтвом (листа передрукувала газета «Санкт-Петербургские ведомости», 1860, № 66).

Відомо, що Шевченко був революціонером-просвітителем. Поет дбав про розвиток недільних шкіл, допомагав їх розвиткові, задумав видати серію підручників для цих шкіл. Першим у цьому нездійсненому в цілому задумі був «Букварь Южнорусский». Таку назву Шевченко змушений був дати, зважаючи на цензурні обставини. На звороті титульної сторінки дрібним шрифтом унизу зазначено: «Составил Тарас Шевченко». Слово «Букварь» у назві надруковано церковнослов'янським шрифтом. «Буквар» пройшов дві цензури: світську й духовну. Цензурний дозвіл дано 21 листопада 1860 р. Друкувався підручник в «печатні Гогенфельца і К^о» на кошти самого Шевченка. Як на той час, друкування його коштувало чимало: 195 крб. 50 коп.

Шевченко був змушений подати загальноприйнятю тоді абетку з «ъ» «ь», «Ѡ» (фіта) і «ѵ» (іжиця). Для зразка складів він використав рядки зі своїх українських переспівів псалмів, що мали певний соціальний зміст. Упорядник змушений був подати й молитви українською та церковнослов'янською мовами. Далі подано рукописну абетку, каліграфічно, але дещо стилізовано, відмінно від тогочасного написання. Після лічби надруковано зразки народної творчості: «Дума про пирятинського попавича Олексія» і «Дума про Марусю Богуславку». На останніх двох сторінках подано «Народні пословиці» — яскраві зразки народної мудрості: «Багато панів, а на греблю й нікому» або: «Казав пан кожух дам — та й слово його тепле» (VI, 366).

Таким чином, своїм змістом буквар Шевченка відрізнявся від усіх інших початкових підручників своєю справжньою народністю. Упорядник намагався збудити думку народу і, навіть користуючись формою переспівів псалмів, розкривати соціальну несправедливість.

Тираж букваря, як на той час, був досить великим — 10 тис. примірників. Після нового 1861 року Шевченко почав розсилати підручник по Україні через своїх знайомих (М. Чалого, Ф. Ткаченка, Р. Тризну та ін.). Духовна ієрархія відмовлялась од поширення букваря. Так само упереджено поставилась й царська шкільна адміністрація. Буквар Шевченка з величезними труднощами пробивав собі дорогу до простого українського народу. Так, із звіту Новостроєнської недільної школи Києва за 1860—61 навч. рік відомо, що серед інших підручників був і буквар Шевченка¹⁵.

Українські ліберально-буржуазні кола недоброзичливо поставились до букваря Шевченка. М. Чалий передавав іронічні слова П. Куліша: «Почав «Кобзарем», а закінчив «Букварем»¹⁶.

Майже всю поетичну спадщину Шевченко передавав до редакції журналу «Основа», але встиг побачити лише перший номер, в якому надруковано: «Не для людей і не для слави», «Посланіє славному П. І. Шафарикові», «Ой три шляхи широкії», «Пустка», «Чернець». Другого номера журналу він уже не побачив...

Так завершилась публікація Шевченком своїх творів.

Протягом усього життя великий поет вживав енергійних заходів, щоб надрукувати свої твори, зробити їх доступними широким масам народу. Проте зміг він опублікувати лише невелику їх частку.

¹⁵ Чавдаров С. Х. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка. К., «Радянська школа», 1953, с. 177.

¹⁶ Чалый М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченко. К., 1882, с. 180.

E. P. KIRILYUK

**SHEVCHENKO — THE PUBLISHER
OF HIS OWN WORKS**

S u m m a r y

The first editions of «Kobzar», the poem «Haidamaki», Taras Shevchenko's journal publications, the Album «Picturesque Ukraine», «Kobzar 1860», «South Russia Primer» and others are scrutinized from the historical point of view.
